

HÂLİDE EDİB-ADIVAR, *Hâtıralar : Mor Salkımlı Ev*, İstanbul, Atlas Kitabevi, 1963, 248 sayfa, 7,5 TL.

Mor Salkımlı Ev, Hâlide Edib-Adıvar (1884 - 9 Ocak, 1963)'ın basılmış bulunan eserlerinin sonuncusudur. 1908'den sonraki Türk Edebiyatı'nın bilhassa roman ve küçük hikâye sâhasında en çok ve haklı bir şöhret kazanan ve İsvaçli bir münekkidin, "Bir insan, Avrupa'nın şöhretli kadınları arasında Hâlide Edib ile kıyas edilebilecek bir tânesini bulabilmek için çok dolaşip araması lâzım gelir" dediği muharririmizin bu eserinin basımının tamamlanması vefât ettiği günlere rastladığından satışa çıkarılmamıştır. Gerek ismi, gerek mor salkımlı bir evi canlandıran kapak kompozisyonu ile, ilk bakışta bir roman zannını veren ve müellifinin göçüp gittiği günlerde ortaya çıkan bu eser, onun, hayatının başlangıcından, yani hatırladığı ilk hâdiselerden 1918'e kadarki yıllarını canlandırmaktadır. Basılmış olmasına rağmen kolaylıkla elde edilemeyen, muharririnin bilhassa husûsî hayatına, kısmen eserlerine dâir mühim ve bizce bilinmeyen zengin malzemeyi içine alan *Mor Salkımlı Ev*'i tanıtmayı bu sebeple faydalı bulduk.

Mor Salkımlı Ev, başlıca iki bölümden ibâret ve birinci bölüm oniki bahse ayrılmıştır. Bu bölümü, (1) *Bu Bir Küçük Kızın Hikâyesidir*; (2) *Hikâye Artık Benim Oluyor*; (3) *Üsküdar'da Oturduğumuz Eve Dâir*; (4) *Yine Mor Salkımlı Ev*; (5) *İkinci Def'a Kolej Hayatı*; (6) *Evlilik Hayatı*; (7) *Meşrûtiyet İslâni*; (7) *Memleket Hâricine İlk Gidiş*; (8) *1909-1912 Yılları Arasında Geçen Hâdiseler*; (9) *Balkan Harbi'ne Doğru*; (10) *1913-1915 Yılları Arası*; (11) *1914-1916 Yılları Arası* bahisleri teşkil ediyor. İkinci bölüm ise, *Sûriye ve Arap Diyârı* başlıklı bir tek bahisten ibârettir. Şimdi, eserin muhteviyâtını bu sıraya bağlı kalarak aydınlatmaya çalışacağız. Makâlemizin 11. kısmını, *Mor Salkımlı Ev*'in İngiltizce basımı, yazıldığı zaman, İngiltizce neşrinden farkları ve ehemmiyeti teşkil etmektedir.

I.

ESERİN MUHTEVİYATI

1. Hâtıralarına, "Her insana var olduğunu ilk def'a idrâk ettiren başka başka vak'alar vardır. Etrâftaki eşyanın, veyâ hâdiselerin zaman zaman hâfızade çakıp sönen bir şimşek ışığı içinde görüldüğü yaş gâlibâ şahsa göre değişiyor. Bu küçük kızın kafasında çakan şimşekler inanılmayacak kadar erken başlar; fakat çok fâsıladır. Hâfızasında hayat, kendini kayde başladığı ilk devrin hiç unutamayacağı zemini Beşiktaş'ta doğduğu evde başlar. Bu ev İhlamur'a giden uzun caddeye inen, biribirine müvâzî dik yokuşlardan birinin hemen hemen tepesindedir. Bu evden sonra gelen kocaman kırmızı kârgir konak, bu yokuşun son evidir. Tepenin solu koyu yeşil çamlar, nazlı söğütler arasında Abdülhamid'in beyaz saraylarını görürken, sağ tarafı Adalar-denizi'nin mâvî sularına bakar. Evin kendisi, çocuğun hâfızasında *Mor Salkımlı Ev* yaftasını taşır. Bu ev yarım asırdan ziyâde bâzan her

gece bu küçük kızın rü'yalarına girmiştir. Arka taraftaki bahçeye nâzır pençereleri baştan başa mor salkımlıdır ve akşam güneşinde mor çiçekler arasında camlar birer ateş levhası gibi parlar” cümleleri ile başlayan müellif, bu evin bahçesini, sabahın erken saatlerinde buradaki çiçek ve ağaçları sulayan Haminne'sini hatırlıyor ve bu anneannesinin, Eyübsultanlı Nakıye Hanım olduğunu, âilesinin oradaki mevlevî tekkesi ile alâkalı bulunduğunu kaydediyor; onun karakterine en fazla te'sir eden kimse, bu tekkenin türbedârı olan dayısıdır; babası, şekerci-başı veyâhut tatlıcı-başıdır. Haminne'sinin bâzı husûsiyetlerini anlatan, giyiniş tarzını canlandıran müellif, kendisine varlığını hissettiren ve üç-dört yaşlarına âit en eski hâtırasına geçiyor ki, bu annesi ile alâkalıdır: Bir yer yatağında yatan, beyaz gecelikli, solgun yüzlü Bedr-i fem Hanım.. Annesinin dizlerine oturduğunu ve tırnaklarını nasıl kestiğini hatırlıyor. Yine bu yıllara âit hâfızasında çakan bir başka şimşek: Bu, mor salkımlı evden biraz yukarıda, Teşvîkiyye Câmî'i'ne giden küçük bir yokuşta bir küçük evdir; annesi bu eve çıkmıştır; babasını pek hatırlamaz; babasından, çok, babasını saraya götürmek için gelen seyisle ve atıyla alâkalıdır. Karşiki evde oturan Tablakârlar âilesinin Binnaz adlı bir büyük kızları, bir de kendisinin oyun arkadaşı Şâyeste vardır. Bu evde kendisiyle, annesinden çok sütninesi Hatice Hanım meşguldür. “Nihâyet bu evde son perde şu acı sahne ile kapanır: Bu evden, Yıldız'a yakın bir eve taşınıyorlarmış. Annesi daha hasta, daha bitkindir. Hastayı, iki kişinin taşıdığı safra renginde sarı perdeli bir sedye ile naklediyorlar. Küçük kız, seyisle berâber sedyeyi ta'kib ediyor; fakat ikide-bir duruyor, sedyenin içindeki anasını görmek istiyor. Sarı perdeleri yavaşça çekiyorlar, anasını gösteriyorlar, beyaz entarili, beyaz başörtülü annenin ince yüzü erimiş, o iki garip ışıklı siyah gözler, yanaklara gölge saçan kirpikler arasında ışıldamıyor. Küçük kız, ondan sonra hayatı boyunca bir daha safra rengi sarıya bakamaz, mi'desi bulanır, başı döner”. Bir müddet sonra annesi ölür. Kendisi ile hiç meşgûl olmayan babasını bu günlerden başlayarak hatırlamaktadır; bu günlere âit diğer hâdiseler hâfızasında bir iz bırakmamıştır. Bunu ta'kibeden günlerdeki hayatı, acı hâtıralarla doludur: Bir ara hamama götürüldüğünü, hissettiği korku dolayısıyla, ömrü boyunca bir daha hamama gitmediğini, kendisi ile Kemahlı büyükbabasının akrabası Alî Lala'nın, ev işlerine bakan Râsim Dadi'nin meşgûl olduğunu, bu ikisi arasındaki gizli münâsebeti başkalarına söyler endîşesiyle Râsim Dadi'nin dehşet verici işkencelerine uğradığını, hattâ ağzına büber doldurulduğunu, bu hâdiseden sonra gerek Alî Lala'nın, gerek Râsim Dadi'nin evden koğulduğunu, bundan sonra, onları arayacak derecede kendisini yalnız hissettiğini, bir gece geçirdiği sinir buhrânını, babasına götürülmesi için nasıl direndiğini, gece saraya götürülünce ancak sükûnet bulabildiğini kaydediyor. Bu hâdiselerden sonra onu bir başka evde buluyoruz: “Teşvîkiyye Câmî'i'nin önünde İhlamur caddesine inen büyük ve geniş yokuşta, küçük bir mescidin karşısında, biraz karanlık, büyük” bu ahşap ev, mor salkımlı ev'e benzemez; âilenin diğer fertlerinin varlığından bu evde haberdâr olmuştur: Kemal Dayı, yirmiiki yaşında, çok temiz giyinen bir kâtib, dâimî meşgalesi resim ve hattatlıktır. O sırada yedi yaşında bulunan Re'fet, müellifin, henüz doğmadan vefat eden Hayrî Dayı'sının çocuğudur. Kendisini pek seven ve dâimâ meşgûl olan Saka Abdî ve Bedr-i fem Hanım'ın ilk kocası Bedirgânî Alî Şâmil'den doğan çocuğu Mahmûre Abla'dır ki, Alî Şâmil'den ayırdıkları annesinin ikinci kocası Edib Bey, onu kendi çocuğu gibi

bağrına basmıştır. Aslen Kemahlı olup, okuma bilen, fakat yazma bilmeyen büyük-babası Ali Ağa ve Haminne, seksen yaşına kadar hiç hastalık çekmeden yaşayan sıhhatli kimseler olmakla beraber, Hayrî Dayı'nın eşi olan güzel bir saraylı Hanım'ın veremden muztarip bulunması, bu mikrobu âileye aşılamaştır. Âile çocuklarını, onlarla geçen hayatını tasvir eden muharririmiz, her hâlde *mor salkımlı ev*'i kiraya verdikleri için bu yeni eve taşınmış olduklarını yazıyor. Önce kahveci-başı, sonra hamallar-kâhyası olan Büyükbaba'sı Ali Ağa zengin değildir; *mor salkımlı ev*, Haminne'si Nakıyye Hanım'ındır. Küçük Hâlîde, bir müddet sonra kendini yine *mor salkımlı ev*'de bulur; bu def'a evde bir de saraylı hanım hâsıl olmuştur, ki bu, Edib Bey'in yeni zevcesidir; "zamanına göre okumuş yazmış çok kültürlü bir insandı. Uzun müddet sarayda hocalıktan sonra, büyük babanın evine çırak edilmişti ve onun zengin kürüphanesi, küçük kızın kültürünün bir kısmını hazırlamış, okuyabilecek bir yaşa geldikten sonra bu kütüphaneye dört elle sarılmıştı. "Haminne ile Büyükbaba da kitap okumağa meraklı idiler; Haminne, ekseriyâ Fransızca'dan terceme eserler okur, şiir de yazardı; Büyükbaba, dîni eserler okuyordu. Günün birinde Edib Bey, eve bakan ihtiyar hanım'ın torunu ile evlenince, Hâlîde'yi Yıldız'da bir eve taşınan babasının yanına götürürler. Evi, bu sarışın güzel hanımın hışım akrabâsı doldurduğunu, kendisini nasıl tecessüsle seyrettiklerini, burnunu patlıcana benzettiklerini, gözlerinin pek kocaman oluşu ile alay ettiklerini, bununla beraber bu evde pek de fenâ bir hayat geçirmediğini, giyim işiyle babasının meşgul olduğunu, İngiliz çocukları gibi giydirildiğini, pek az yemek verildiğini anlatıyor. Onu, Ellenie Kyria'nın idâre ettiği bir nevi' çocuk yuvasına vermişlerdir¹. Burada yegâne Türk çocuğu kendisi idi. Bu ihmâl edildiği kimsesiz hayatında en uzun aşkı Kiria Eleni'ye karşı hissetmiştir; bu müşfik kadını uzun uzun tasvir ve tahlil eden müellifimiz, onu memnun etmek için Rumca şarkılar söylediğini, şiirler ezberlediğini, Hektor adlı köpek yavrusunu da pek sevdiğini anlatıyor; fakat, geçirdiği bir za'fiyyet ve başdönmesi dolayısıyla bu mes'ud günler sona ermiştir; sırf Ellenie'den ayrılmaması için, onu mektebe götürüyorlardı. Nihâyet birgün, mektepte şiir okuduğu sırada düşmüş, günlerce hasta bir hâlde yataktan çıkmamış, sonunda onu yine *mor salkımlı eve* götürmüşlerdir (S. 3 - 26).

2. Müellifin bu bahse kadarki hâtıraları, rü'yâya ve hayâle benzer şeylerdir; bunlardan sonraki hâdiseler, kendi şuûrunun temelini teşkil eden hisleri meydana çıkardığından, bu kısma *Hikâye Artık Benim Oluyor* başlığını uygun bulmuştur. Bu kısımdan başlayarak, artık, kendisinden "küçük kız" diye üçüncü bir şahıs gibi bahsetmiyor; hayatının hikâyesini kendi, yâni birinci şahıs ağzından naklediyor. Kendi içinde, İngilizler'in *humour* dedikleri, bâzan, ağlanacak vak'alar karşısında dahi beliren rûhun tebessümünü; iç sızısını, maddî bir vak'aya dayanan korku hissini nasıl duyduğunu vak'alarla anlatıyor ve yıkılan bir duvar altında kalıp ezilen bir köpeğin eğlence addedilerek çocuklar tarafından taşlanması, bu zavallı hayvanın iniltileri karşısında duyduğu acıma hissini, onda bir sinir buhrânı meydana getirdiğini naklettikten sonra, "Benim, bilhassa çocukluğumda geçirdiğim hastalıkların bir kısmı moral ve şok neticesi ile gelen za'fiyyete, bilhassa hayâta karşı alâkamin

¹ Hüseyin Suad, öksüzlüğün verdiği ızdırâbı mevzû aldığı *Üvey Ana* başlıklı şiirini Hâlîde Edib'e ithâf etmiştir (*Lâne-i Melâl*. İst., 1326, s. 266).

birdenbire kaybolmasına tesâdüf eder; çünkü herhangibir yeni alâka, veya râbta, nekadar hasta olursam olayım, beni canlı bir ok hızıyla yaydan hayâta tekrar fırlattırdı” diyor. Bu kısımda bize çok sevdiği bir şahsı canlandırmaktadır: Oyun arkadaşı Şâyeste, bu çok esmer, gözleri fındık rengindeki kız, belki, üvey annesinin sarışın âilesinin onda uyandırdığı şuûr-altı aşâğılık duygusunu giderdiği kanaatindedir; fazla zekî olmayan bu kızı, ona sualler sormadığı için de sever. Ellenie Kyria devrinden kalma arkadaşı Alexsi, ablası Mahmûre hakkında da tafsilât veren müellif, bebeklerini de çok seviyordu; bu münâsebetle kaydettiği, “Bu oyunda, belki romançılığımın ilk kademelerinden biri görünüyor; çünkü bebekleri ekseri, sonları acı biten kendi tehayyül ettiğim plânlara göre yaşattırdım” cümlesiyle, bize, san’at eserlerinin kahramanları hakkında da fikir vermiş oluyor. Sütüne’si ve Haminne’sinin eski çiraklısı olup Üsküdar’da oturan Nevres Bacı, onu dizine oturtup İstanbul türkûleri söyleyen türbedâr kocası Ahmet Ağa, Mahmûre Abla’ya bakan Zerrîn Dadı, evlerinin yemek işlerini idâre eden Havva Hânım, o devir İstanbul’unun pek meşhur hocalarından, hastalara okuyan Arziye Hanım, karşı evdeki Çerkes kızına âşık, veremden muztarip ressam ve hattat Kemal Dayı, Büyükbaba’nın Kemahlı kardeşi Veli Ağa, Saraylı Hanım, Haminne’si hakkında bu bahiste geniş tafsilâta rastlıyoruz. San’at hayatında en çok te’siri görülen, bilhassa bunlardan son üçüdü: Bahçelerinde, Yavru Bey’e adanmış kınalı kuzulara bakan, onların arkasından anlaşılmaz kelimeler söyleyerek koşan Arziye Hanım, onda bâzı korku hisleri de uyandırmıştı; bir incir ağacına eli değse, çarpılacağını sanarak korkuyordu. Bu arada Eyyüb’ü ziyaretlerini, Süleymâniye Câmî’inde dinlediği bir mukâbeleyi, Ramazan hayatını da tasvir eden muharririmizin, san’at hayatında bu şahsiyetlerden en çok te’siri görülen Saraylı Teyze, Büyükbaba ve Haminne olduğu anlaşılıyor. Saraylı Teyze’nin kütüphânesindeki bir *Afrika Seyahat-Nâmesi*, onda okuma zevkini uyandırmış, bundan sonra, aynı kütüphânedен faydalanarak *Serencâm-ı Mevt* adlı manzum bir dînî hikâye okumuştur. Büyükbabası, *Hazret-i İbrahim hikâyesi*’ni anlatmıştı. Haminne’nin de te’siri, Büyükbaba kadar mühim olduğuna işâret eden Hâlîde Edib, “Yazı yazmak tarafımın Haminne’den geldiğine hiç şüphe yoktur. Zamânı ve belki tahsilinin derecesi bir muharrir olmasına mâni’ olmuştur; fakat en bahtiyâr zamânı bir tarafa çekilip birtakım aşk hikâyeleri, veya şüirler yazdığı saatlerdir. Garîp olarak, yazdıkları kendi mizâcına çok zıttır. Bunun sâiki, belki kendisinin yabancı kaldığı bir âlem yaratmaktı. *Handan* çıktığı günlerde, bir akşam, bana, koltuğunun altında bir kitapla geldi, hayli sıkılarak, bir hikâye yazdığını söyledi, bunu bastırmanın mümkün olup olmayacağını sordu. Kitabı okudum; o kadar ibtidâî ve mübâlegalı bir hassâsiyetle dolu idi ki, husûsî konuşmalarında orijinal, hattâ zaman zaman mizâha kaçan Haminne’nin, neden bu kadar kendinden başka şeyler yazdığına şaşım. Bastırmanın mümkün olmadığını söyleyince, fenâ hâlde kırıldı. ‘Neden basmayacaklarmış? Senin kitabın çok satılıyor; benim borçlarım, fâizlerim yükseldi!’ diyen Haminne, ‘Benimki biraz başka’ diyen Hâlîde Edib’in *Handan*’ının da hep aşk hikâyesi olduğunu, kendisinin eserinde daha çok aşk bulunduğunu, esere bir piyano da soktuğunu, âşıkların pençereden konuşup seviştiklerini, *Handan*’daki gibi ikisini bir odaya koymadığını söylemiştir. Müellif bu münâsebetle, “Haminne *Handan* romanını herhangibir münekkidden daha iyi anlamıştı. Başka başka cepheleri alınrsa birbirine benziyordu. Haminne’nin ince

ve za'af derecesine varan hassâsiyeti, insanları, bâzan günaha sevkeden maddî za'af-ları kabûl etmiyordu. *Handan*'da ise, ihtiras za'fının dozu kaçırılmıştı" hükmüne varıyor². Müellif, ilk tiyatroyu da bu Ramazan'da görmüştür; babasının yakın dostu ve iyi İngilizce bilen, Shakespeare'in bâzı eserlerini de terceme eden Sırrı Bey, ona, Beyoğlu'na gelen o Fransız trupunun oynadığı eseri de izah etmişti. Bu sırada beş yaşlarında bulunan müellifimiz, kendi isrârıyla mektebe gitmek istemiş, komşuları Makedonya muhâcirlerinden bir hocadan evde *Kur'ân* dersleri almağa başlamıştır. O günlerde babası, genç, güzel ve sarı saçlı, mâvî gözlü karısıyla Yıldız'daki evinden çıkmış ve *mor salkımlı ev*'e yakın taşınmıştır; akşamları sıklıkla Büyükbaba ve Haminne'nin evine geliyordu. Nilüfer adlı çocuğu, bu sırada doğmuştur. Bu günlerde birçok acı hâdiseler de birbirini ta'kib ediyordu: San'atkârlığı, Mahmûre Abla'nın oğlu Gâlib'e intikâl eden Kemal Dayı, onun ardından Büyükbaba vefât etmişti. Bu arada Hâlide Edib de, Mahmûre Abla ile birlikte bir müddet babasının evinde kalırlar. Candan iki sevgili varlığını kaybeden Haminne için, artık Beşiktaş'taki bu *mor salkımlı ev*'de yaşamak mânen güçleşir; bu evden taşınmağa karar verirler (S. 27-71).

3. Müellif bu bahse, Üsküdar'da Selimiye'deki evlerini tasvir ile başlıyor. Yazı geçirmek üzere babası da, ailesiye birlikte bu eve gelmiştir ki Nilüfer'den sonra, Niğâr adlı kızı bu sırada olmuştur. Bu eve taşınır taşınmaz, Hâlide ile Mahmûre Abla'ya ders vermek için Selimiye İmamı'nı tutmuşlardı. Lala Süleyman Ağa, Büyükbaba'nın ölümünden sonra âdetâ evin erkeği tavrını takındığından, Haminne tarafından evden uzaklaştırılmıştı; hâlbuki Hâlide, onun anlattığı peri masallarını ve bilhassa şahsî mâcerâlarını heyecanla dinlediği bu Lala'dan memnundu; bununla beraber, onun yerine gelen Ahmed Ağa, şahsiyetinin teşekkülünde daha çok te'sirli olmuştur: *Ebû Müslim*, *Battâl Gâzi*, *Ali'nin cenk hikâyeleri*'ni ondan dinlemişti; bu sırada *onbir* yaşında bulunan ve Devlet Efendi'den piyano dersi de alan muhar-ririmizin hayâlini, Ebû Müslim ve Battâl Gâzi vak'a; Ali ise şahsiyeti bakımından harekete getirmiştir. Bu sıralarda Havvâ Hanım'la gittiği Abdü'r-Rezzak Tiyatrosu'nu ve Abdü'r-Rezzak'ı tasvir eden müellif, Haminne'si ile karşılardaki Yaver Paşa konağında oturan doktorun Lutfiye Hanım'a gittiklerini, gebeliği çok ilerleyen bu hanım'a karşı, annesine çok benzettiğinden duyduğu yakınlığı ve karnındaki çocuğun Rûşen Eşref olduğunu kaydediyor. Üsküdar'da az zamanda birkaç ev değiştirdikten sonra, sâhilde, Şemşî Paşa Karakolu'nun yanındaki Şemsi Paşa yalısına taşınmışlardır ki, eserde bu evin de tasvirini buluyoruz. Bu günlerde, Mahmûre Abla'nın sürgündeki babası Ali Şâmil Bey'den aldıkları bir mektup üzerine onun bir başka babadan doğduğunu, üvey kardeşi olduğunu anlamıştır. Bu münâsebetle, annesinin bu ilk kocası ve izdivâcını hattâ onun Edib Bey'le arkadaşlığını anlatan bir vak'aya, Ali Şâmil Bey hakkında Havvâ Hanım'ın odasında dinlediği diğer şeylere dâir tafsîlât veriyor. Kahramanlık hikâyelerinden sonra aşk hikâyeleri de anlatan Ahmed Ağa, o Ramazan Üsküdar'da bir kahvede oyna-

² Eserin ilk basımı münâsebetiyle bibliyografya makâlesi için bk., Yakub Kadri Karaosmanoğlu, "Hâlide Edib Hanım'ın son kitabı *Handan* hakkında" (*Rebâb* mecc., bu. 40, 11 Teşrinievvel, 1328/24 Ekim, 1912). Beşinci baskısı, Ahmed Hâlid Kitabevi, 1943.

tilan Karagöz'e de götürmüştür; *Sinekli Bakkal* romanındaki Tevfik'in bu intibalarından mühlhem olduğunu yazıyor. Bu günlerde âile ferdlerini çok üzen bir hâdise de olmuş, Edib Bey, bu def'a, güzel sarışın karısının üzerine Saraylı Teyze ile evlenmiştir. Bu izdivac sırasında Beşiktaş'ta bir yere misâfirliğe giden Abla, bir müddet sonra eve dönmüş, üzücü bâzi hâdiseler dolayısıyla, sonunda, Edib Bey, Abla'yı çocukları Nigâr ve Nilüfer'le *mor salkımlı ev'e* götürmüş, Haminne, Teyze, Mahmûre, İcâdiye'de bir başka eve taşınmışlardır; İcâdiye'ye gitmelerinin sebebi, Edib Bey'in, Hâlide'yi koleje vermek istemesidir; fakat onbir yaşından önce koleje almadıklarından, yaşını büyülterek buraya kaydettirmişlerdir. Kolejde başka dil konuşulmadığından İngilizce'yi çabuk öğrenmiştir; fakat bu dile alâkasının artmasında, babasının yakın dostu ve o zamanın Bahriye'sinde bulunan Woods Paşa'nın seçip gönderdiği hikâyelerin mühim te'siri vardır. Bu sırada Lala Ahmed Ağa ile Kel Hasan tiyatrosuna giden, burası ve Peruz Hanım hakkında da kısaca bilgi veren Hâlide Edib, babasının haftada birkaç gece İcâdiye'ye geldiğini, kendisini Beşiktaş'a götürdüğünü, bu iki evden hangisine gitse, rakip evden geldi diye sorguya çekildiğini ve soğuk muâmele gördüğünü, bu sırada babası onu kolejden almaya mecbur olduğunu, ömrü boyunca ondan yardımını esirgemeyen Miss Dood'un eve muntazaman gelip İngilizce dersi verdiğini, bir hayli münâkaşa ve mücâdeleden sonra dâimî yerinin Beşiktaş olduğunu, Üsküdar'a misâfir olarak gidip geldiğini anlatıyor (S. 72 - 87).

4. Tekrar taşındıkları bu *mor salkımlı ev*, müellife, bu def'a eski güzelliğini kaybetmiş gibi gelmektedir. Haminne'nin odasında, dâimâ Abla diye bahsettiği ilk üveği annesi yatmaktadır; "o sevimli, beyaz sedirin yerinde şimdi avrupâi eşyalar duruyordu."; babası, onun için hazırlattığı odaları sevinç içinde göstermiştir: Kemal Dayı'nın odası yatak-odası, Teyze'nin eski odası ise çalışma-odası olarak hazırlanmıştır, eşyaları avrupâi tarzda idi. Odasında, ilk olarak yalnız başına yatmağa başlamıştı. Babasının tuttuğu Arabça hocası Şükrü Efendi, Arap gramerini yeni bir metotla öğretme usulünü ilk def'a ona verdiği derslerde denemişti; İslâmî bilgileri ondan edinmiş, *Kur'ân*'ın mânasını da artık anlamağa başlamıştı. Bu sıradaki en yakın arkadaşı Abla'sının kardeşinin kızı Fevziye'dir; bu yıllardaki ruhî faaliyet ve buhranlarını, namaz kılararken birçok mes'eleleri çözmeğe nasıl çalıştığını, *Mevlid*'in bilhassa "Velâdet" bahsinin kendisine çok te'sir ettiğini, Haminne'nin zamânında yakın komşuları ve çok iyi piyano çalan Peyker Hanım'a sık-sık gittiğini, onun kocası ve mistik bir şahsiyete sâhip olan Hamdî Efendi'nin de, çocukluğunun yaşlı erkek dostları arasında unutulmaz bir yeri bulunduğunu, bunların evlerine münevver ve hürriyet taraftarı kimselerin geldiğini, küçük kardeşi Nilüfer ile de artık anlaşıp geçinmeğe başladığını kaydediyor. İkinci üvey annesi Teyze, Edib Bey'in son ve tek erkek evlâdı Sa'id'e gebedir; 1895 yılında İstanbul'u alt-üst eden zelzele hakkında da tafsilât veren müellif, artık onbeşine basan Mahmûre Abla'nın Yusuf Enişte ile evlendiğini, Yemen'den iki halayık getirildiğini, kendisine tahsis edilen sekiz-on yaşındaki bir habeş kızı olan Reşe'nin hayat ve husûsiyetlerini anlatıyor. "Servilere belli bir duâdan sonra, kuyudan kırk kova su çekilirse, kırkıncıda bir hazne çıkacağı" rivâyetine dayanarak, Fevziye ve Abla'nın Anadolu'lu hizmetçisi ile bunu nasıl tecrübe ettiklerini, o gece duyduğu dehşeti, gerek bu hâdiseden gerek Nişantaşı'ndaki bir konağa dâir dinlediği *sihirli kuyu fşânesi*'nden mühlhem olarak

Sihirli Kuyu adlı bir hikâyede yazdığını naklediyor; fakat, bunun basılıp basılmadığını hatırlamamaktadır. Edib Bey bir hayli borç ve ta'mir masrafı ederek, Sultantepe'sindeki yarısı Yusuf Enişte'nin akrabalarının, yarısı mahlûl büyük ve ferah manzaralı evi satın almıştır. Bu günlerde Abla, şiddetli bir influenza geçirmiş, Teyze oğlu Sa'id'i doğurmuş ve o gece Edib Bey'in Üsküdar'daki eve, Teyze'ye gitmesi yüzünden, Abla mühim bir sinir buhranı geçirmiştir; müellif, evlilik hayatının acı taraflarını ilk def'a o gece hissettiğini kaydettikten sonra, poligami aleyhindeki fikirlerine yer veriyor. Sultantepe'sindeki eve, bu hâdiselerden sonra taşınmışlardır. Burada onu en çok üzen şey, Peyker Hala ve kocası Hamdi Bey'den ayrılmak olmuştur; Nûri Bey'den de uzak düşmüştür. Şimdiye kadar bahsetmediği bu zât, Namık Kemal ile Paris'e kaçan Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensuplarından meşhur Nûri Bey'dir ki bu sırada Duyûn-ı Umûmiyye'de mühim bir mevki'î bulunuyordu. Hayatında çok derin ve devamlı bir te'siri olan Nûri Bey'le tanıştığı zaman kendisi yedi, o altmışına yakın bir yaşta idi; salonu Türk ve Batı musikîsi üstadlarının, fikir adamlarının toplantı yeri gibidir; babasıyla berâber gittiği bu dikkate değer salonun tek çocuk müdâvimi kendisi idi ve Rizâ Tefvik'i de ilkönce bu salonda gördüğünü sanmaktadır. Nûri Bey'in bestelenen şarkıları, Yakacık'taki evi hakkında da tafsîlât veren Halide Edib, tekrar, Sultantepe'sindeki evde poligami denilen şey yüzünden duyduğu iztirâbı anlatıyor: "Evin yarısında Teyze ile Haminne, diğer yarısında Abla ile âilesi oturuyorlardı"; "Benim odalarım iki bölümün arasındaki bir koridora açılan odalardı. Her iki tarafa da gidiyordum; fakat hiçbir taraf beni kendine mal edemiyordu" diyor. Bu günler, hayatının en muztarip, müşkillere dolu günleri idi; lâkin, çocukluk çağının en buhranlı zamanına rastlayan bu günlerde, dersleriyle ve piyanosu ile kendisini avutabildiği için de şükreder: Vaktiyle İtalyan sahnesinde oynayan yaşlı bir primadonnadan, Madam Liverdali'den şarkı, yine Şükrü Efendi'den Arapça, Hindistan'da bir çay tüccârının karısı olup kocasından ayrılan, Carol adlı bir kızı da bulduğu için çalışmağa mecbur kalan bir İngiliz kadınından da Woods Paşa'nın tavsiyesiyle İngilizce dersleri alıyordu. İsmi kaydetmediği bu hocası münâsebetiyle, "Evvelki hocalarımdan onun farkı sâdece kültür sâhasında değildi; büyük bir adammışım gibi, benimle ciddî mes'eleler konuşur, hayatının her tarafını bana anlatır dururdu. Bu, bende bir gurur uyandırmıştı. Kardeşlerime birtakım çocuk hikâyeleri ve şiirler okurdu; fakat bana İngiliz edebiyatına, bilhassa Shakespear'e ve G. Eliot'a dâir parçalar okutuyordu. Romancı olarak ihtisâsının kurulmasını bu kadın atmıştır" diyor; *Mâder* adlı bir kitaptan da tercemeler yapıtıyordu: Bu tercemeleri o sırada evlerine sık-sık gelen Mahmud Es'ad Efendi tashih etmiş, o zamanın olgun Türkçe'siyle yeni baştan yazmış, Hâlîde Edib adına basılmasını Edib Bey'e teklif etmiş, eser Yunan harbi dolayısıyla şehit âileleri menfaatine açılan sergiye gönderilmiş, Abdülkhamid tarafından bir nişanla da taltîf olunmuştu²; fakat, eser kendisine âit olmadığı ve Abdülhamid onda menfî bir te'sir uyandırdığı için bundan pek de memnun kalmamıştır.

² John Abbot'un *The Mother*'inden terceme (İst., Karabet Matbaası, 1315). Kitabın kapağında, "Cİb-i Hümayûn-ı Cenâb-ı mülûkâne Kâtib-i sânisî Mehmed Edib Bey'in kerîmesi Hâlîde,, ifâdesi, başında "Hazîne-i cellle-î mâliye Hukuk Müşâviri Mahmud Es'ad,, imzâsiyle takriz vardır.

Sultantepesi'ndeki evde son hocası, Fransız edebiyatını öğretmek için gelen, ona, güzellik ve fikir bakımından bir yeni dünya tanıtan, Dîvân ve Halk edebiyatı hakkında fikir veren Rıza Tevfik'tir. Müellif, eserinin bu bahsine, o günlerde, annesinin ilk kocası Ali Şâmil Paşa'nın Üsküdar'a kumandan olduğuna, kendisinin Kadıköy'de oturduğuna ve evlerine sık-sık geldiğine, biri habeş, biri sarışın iki hanımı ve renk renk çocukları bulunduğuna, bu habeş hanımla evlenme hikâyesine, akşamları "Hey Zeyno, Zeyno!" şarkısını söyleyerek Kürt oyunları oynadıklarına, Ali Şâmil'in kardeşlerine dâir tafsilâttan sonra, Paşa'nın evine sık-sık gittiği o günlerde, babasının onu ikinci def'a olarak Kolej'e tekrar yatılı kaydettirdiğini, Nilüfer'in de küçük sınıflara gündüzlü devam ettiğini yazıyor (S. 88-106).

5. H. Edib, Kolej'in ikinci sınıfına girdiği, onbeş yaşında bulunduğu bu sırada, ayda bir def'a eve çıktığı için, âile çevresinin muhtelif ıztıraplarından kısmen olsun kurtulmuştu. Artık, namaz ve oruç gibi, dînin hâricî icaplarını yerine getirmekle kalmıyor, birçok din meseleleri, Gazzâlî'nin icthâd kapılarının açık bulunması tarafını tutan *thèse*'i, islâmlık ve hıristiyanlık hakkında fikirler kafasını kurcalıyordu; bu münâsebetle, hâtıralarında bu husustaki düşüncelerine yer veren müellif, bu ilk senesinde, mizac bakımından birbirinden çok ayrı olan iki hocasının, Miss Pensham ile Dr. Patrick'in, kendisi üzerinde ruh ve fikir bakımından çok te'sir yaptıklarını, o sene Fitzgerald'ın *Hayyâm*'dan İngilizce'ye çevirdiği rubâ'ileri okuduklarını, Prof. Browne'in mektebi ziyâretini, mektepte tertîb edilen münâzarada, Boerler ve İngilizler arasındaki harb dolayısıyla inanmadığı İngiliz *thèse*'ini müdâfaa eden tarafın reisi olduğunu, Kolej'in müdürü Miss Brinn ile Boğaz'a gelen bir Amerikan vapurunda Mott âilesini ziyârete gittiğini, polis tarafından ta'klibedilerek kaçmağa nasıl muvaffak olduğunu naklediyor. Umûmî yerlerde konuşmaması için Papalık kanalıyla hakkında Sultan Abdülhamid'den irâde sâdir olan Père Hyacinthe, Swami Vivicanada adlı bir Brehmen, Kolej'e misâfir olmuştur; bilhassa bu sonuncunun hitâbet kudreti hakkında tafsilât vermektedir. Bu 1900 yılı sonunda, riyâziyesi zayıf olduğu için, Sâlih Zekî Bey'den ders almağa da başlamıştı. Onunla Rizâ Tevfik'î temâyülleri bakımından karşılaştıran H. Edib, her ikisinden de ne hususta faydalandığını tahlil ediyor. Mektebi bitirmeden bir ay önce de, Sâlih Zekî ile evlenmeğe karar vermiş bulunuyorlardı (S. 107 - 115).

6. Edib Bey, Sultantepesi'ndeki evinin bir dâiresini bu yeni evlilere vermiştir. Bu bahse, "Evlilik hayatımı imkân dâiresinde kısa keseceğim" cümlesiyle başlayan H. Edib, Sâlih Zekî'nin birinci eşinden olan oğlunun da yanlarında bulunduğunu, onun tahsil, kendisinin ev hayatını anlatıyor; bu arada, "Fikrî çalışmalarım ve yazılarım da devam ediyordu. Sâlih Zekî Bey'in *Kâmûs-ı Riyâziyyât* eserinin içindeki büyük riyâziyeci ve filozofların hayatını muhtelif eserlerden toplayan ve hazırlayan bir asistan, veyâhut kâtip vazifesini de görüyordum" diyor. Geceleri Sâlih Zekî Bey ile babasına Camon Doyle'nin hikâyelerini Türkçe'ye çevirerek okuyor, Fransız edebiyatıyla de meşgûl oluyor, Daude'yi beğeniyor, fakat o devirdeki fikirleri üzerinde bilhassa Zola müessir oluyordu. Zola hakkındaki fikirlerinden oldukça geniş ölçüde bahseden H. Edib'in, yirmi yaşından önce ana olmamasını doktorlar tavsiye ettiğinden başlıca üzüntüsü bir çocuk anası olamamaktı; 1903'de Âyetü'llâh, ondan onaltı ay sonra Hikmetü'llâh dünyaya gelince bu üzüntüden kurtulmuştur. Çocuklarına bu isimleri hangi sebeplerle verdiğini de yazan H. Edib, ikinci oğlunun doğu-

mundan elli gün sonra Rasad-hâne Müdürü bulunan kocası ve çocuklarıyla, bu müessesenin Beyoğlu'ndaki müdür dairesine taşındıklarını, burada çocukları dışında piyano çalmakla vakit geçirdiğini, Zola'dan Shakespeare'e döndüğünü, *Hamlet*'i terceme ettiğini, ⁴ fakat Shakespeare'i bilhassa 1906'dan sonra anlamağa başladığını, onun eserlerinden ne gibi fikirler edindiğini anlatıyor. O senenin ilkbaharını Sultantepe'sindeki evde geçirmişler, onbeş yaşına basan Nilüfer, Mehmed Bahâ Pars'la evlenmiştir ⁵. Yine bu sırada, müellifin tafsilât verdiği, şahsî olarak başlayıp siyâsî mâhiyet alan bir hâdise dolayısıyla İstanbul'daki bütün Bedirhânlılar yakalanmış, Ali Şâmil Paşa eline zincir vurularak Tırablus-ı Garb'a sürülmüş, ölünceye kadar burada kalmış, dört çocuğu bulunan, beşinci çocuğuna da gebe olan Mahmûre Abla'nın evi abluka altına alınmış ve kocası nefyedilmiştir. Bütün bu sıkıntılar H. Edib'de bir uykusuzluk hastalığı meydana getirmiş, Burgaz'da bir ev tutmuşlardır. Bu 1907 yılında, geceleri uyuyabilmek için Shakespeare'nin yanında Na'îmâ'yı da okumağa başlamıştı. Kendi içine o kadar kapanmıştı ki, İkinci Meşrûtiyet'i hazırlayan hâdiselerden bile habersizdi (S. 116 - 125).

7. H. Edib, Meşrûtiyet'in îlânını Burgaz adasındaki evinde, bir gazete vâsıtasıyla öğrenmiştir. Bu münâsebetle, daha önce, 1906'da Selânik'te İttihad ve Terakkî Cemiyeti mensuplarının kimler olduğunu, aralarında tek kadın a'zâ olarak Emine Semiye Hanım'ın da bulunduğu, Meşrûtiyet'ten sonra bu hareketin propagandasını yapan meşhur iki hatîbin Selim Sırrı ve Rizâ Tevfik Beyler olduğu hakkında tafsilât verilerek, sonuncunun bir hitâbeti dolayısıyla bir fıkra naklediliyor. Yazı âlemine resmen girişi, Tevfik Fikret'in *Sis*'ini tekrar tekrar okuduğu bu günlerde *Tanin*'de edebî makâleler neşrine başlamıştı ⁶. 1908 Ekim'inde Burgaz'dan İstanbul'a

⁴ Bu eserin üç baskısı mevcuttur; sonuncu basımı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınlarındandır (1943). *Hamlet* tercemesi hakkında bk., Hâlide Edib, "Tenkidi tenkid" (*Terceme mec.*, c. III., nu. 14, 19 Temmuz, 1942).

⁵ Nilüfer Bahâ'nın Amerikan edebiyatı'nın meşhur çocuk kitaplarından terceme ettiği hikâyeleri içine alan *Altun Söz* ve *Altun Anahtar Hikâyeleri* adlı iki eseri vardır (İst., 1927).

⁶ *Tanin*'deki neşriyatı için bk., *Besa Oyununda* (Nu. 25, 12 Ağustos, 1908); *Feridun Hikmet'in Jurnalinden-hikâye* (Nu. 141, 8 Kânunievvel 1324/21 Aralık, 1908); Aralık, 1908); *Hayat Sahnesinde* - Hikâye (Nu. 1390, 13 Temmuz, 1912); *Ölüler Beldesi* (Nu. 1425, 28 Ağustos, 1912); *Hasb-i hâl* (Nu. 1601, 15 Mayıs, 1913); *Bir Kadın İçin* - Hikâye (Nu. 1604, 18 Mayıs, 1913 - Nu. 1607, 21 Mayıs, 1913); *Mihri'nin Mektupları* (Nu. 1612 - 1615, 26 - 29 Ağustos, 1913); *Son Eseri* (Nu. 1719 - 1784, 13 Eylül - 12 Aralık, 1913); ... *Pençeresi* — bir önceki kelime bozuk basılmıştır — (Nu. 2001, 18 Temmuz, 1914); *Harb-i hâzırda Türklük Cereyanı* - Başmakâle (Nu. 2009, 27 Temmuz, 1914); *Halâs Muhârebesi* - Başmakâle (Nu. 2145, 10 Aralık, 1914); *Ocağım - Türkocağı'na* — İstiklâl Günü (Nu. 1804, 1 Ocak, 1914); *Shakespeare - Zâmânı ve Zâmânında Tiyatro* (Nu. 1877, 16 Şubat, 1914); *Shakespeare-Hayatı* (Nu. 1884, 23 Mart, 1914); *Shakespeare-Âsârı* (Nu. 1891, 30 Mart, 1914); *Shakespeare Münekkidleri ve San'atkârları* (Nu. 1961, 8 Haziran, 1914); *Fâtih İhtifâli* (Nu. 1967, 14 Haziran, 1914); *İşildağın Ru'yâsı* - Hikâye (Nu. 2320, 4 Haziran, 1915); *Maskeler* - Terceme (Nu. 2538, 8 Ocak, 1916); *Müteveffâ Düşesim* - Terceme (Nu. 2545, 15

inmişler, Sâlih Zekî'nin profesörlük ettiği Üniversite karşısında, Nûr-ı Osmâniye'de bir ev tutmuşlardı. Müellifin yazı faaliyeti artmıştı; *Tanin*'den başka gazetelere de yazıyor, yeni rejime muhâlif *Tanin*'deki yazıları yüzünden, siyâsetten uzak olduğu hâlde, tehdid mektupları alıyordu. Tanin Matbaası tahrip edildiği zaman, "Parçalanmış kâğıtlar arasında benim yazmış olduğum *Kösem Sultan* adlı bir piyes de vardı; buna çok acırım, çünkü o devri uzun uzadıya tedkikten sonra o piyesi yazmıştım" diyor. Peyker Abla'nın oğlu da kendisine adının kara listede bulunduğunu, ortadan kaybolmasını tavsiye etmiştir. Bu günlerde Lübnan meb'usu Mehmed Arslan'ın Hüseyin Câhid zannıyla linç edildiğini, kendisinin Edib Bey'in Üsküdar'daki evine geçmekle beraber, babası İttihad ve Terakkî'nin a'zâsı olduğundan burada da emniyette bulunmadığını, ta'kib edildiğini, Özbekler Tekkesi'ne, Amerikan koleji'ne sığındığını, Adana'daki Ermeni katli 'âmının Kolej çevresinde uyandırdığı tescürü, Amerikalı dostlarının yardımıyla, yine kıyâfet değiştirerek, 1909 irtica hareketinin tam ortasında iki çocuğu ile nasıl Mısır'a kaçtığını anlatıyor (S. 126 - 139).

7. Bu kısımda, İsmâ'îliye vapuru ile Mısır'a kaçarken karşılaştığı heyecanlı hâdiseler, İstanbul'dan gelen haberler, 1 Mayıs'ta Sâlih Zekî'nin Mısır'a gelmesi, onun israrı ile çocukları ona bırakıp, Miss Fry'ın dâvetini kabul ederek İngiltere'ye gitmesi, Miss Fry'ın evinde tanıştığı kimseler hakkındaki tafsilât yer alıyor. Kendisi üzerinde bilhassa, bu tanıdıklarından ikisinin büyük te'siri olmuştur: Bunlar, "Dâimâ doğru bildiğinden ayrılmaz, kendi memleketini de hârici de en açık bir tarzda tenkid" eden ve "inandığına herşeye rağmen sâdik kalan Dr. Adnan ile Nvinson idi." Müellif, sonraları tanıştığı ve *Pompai* adlı meşhur eserin muharriri Masfield, Cambridge profesörlerinden Brown, o günün tanınmış hatfbi ve milliyetçisi Dillon, Profesör B. Russel ve daha bâzıların hakkındaki fikirlerini de kaydediyor (S. 140-149).

8. 1909 Ekim'inde Londra'dan İstanbul'a dönen H. Edib, küçük oğlunun sinir sistemi üzerinde, İhtilâl'in menfî te'sirlerini müşâhade etmiştir. *Seviye Talib* 7 adlı romanını, onun yatağı başında geçen uykusuz gecelerinde yazmış ve eser, Sâlih Zekî Bey'in bahsettiği Mâlik tarafından Bursa'da bastırılmıştır. İçtimâ'î aksaklıklara temas eden bu romanının o sırada pek çok münâkaşalara yol açtığını kaydeden müellif, bunları hatırlamadığını, hattâ bugün, bu romanın mevzû'unu bile unuttuğunu yazıyor. Oğlu iyileştikten sonra, Çamlıca'da oturan Mecid Efendi dâvet etmişti; onu esâsen, saraya babasına gittiği zamandan tanyordu ve o çocukluk çağlarında, Mecid Efendi onu kucağına da oturtmuştu. Sultan Mecid hakkındaki intibâ'larından bahseden H. Edib, pedagoji sâhasında, bilhassa kadınların tahsile yabancı kalmasını şiddetle tenkid eden makâlelerinden dolayı Maârif Müsteşarı Sa'îd Bey'in dikkatini çekmiş. Dârü'l-Muallimât'ta ne gibi değişiklikler yapılmasına dâir makâleler yazması, bir rapor hazırlaması teklif edilmişti. Nakîye Hanım ile

Ocak, 1916); *Vatanperverâne Edebiyat Numûnelerinden* : *Jules César* - Terceme (Nu. 2552, 22 Ocak, 1916); *Salomé* (Nu. 2566, 5. Şubat, 1916); *Andrea del Sarto* (Nu. 2580, 19 Şubat, 1916); *Semâ Kızı* - Terceme (Nu. 2594, 4 Mart, 1916).

7 Bursa, Hudâvendigâr Matbaası, 1910; ikinci basım, İst., Orhâniye Matbaası, 1924. Bu eser hakkında tenkid makâlesi için bk., Bekir Fikri, *Seviye Talib*, *Piyano* mecc., nu. 6-10, 1326.

Aksaray'daki bu mektebi ziyâret etmişler, o yıl, Nakiye Hanım bu mektebe Müdür, kendisi de usûl-i tedris hocası ta'yin olunmuş, sonra da, beş sene İ'dâdî'de hocalık etmişti. Bu meslekî bilgiden sonra, siyâsî mes'elelere, Hakkı Paşa'nın Sadr-a'zam oluşuna, Avusturya tarafından Bosna-Hersek'in işgâline, Tırablus'ı Garb'ın İtalyanlar'a geçmesine, Emrullâh Efendi ile Tevfik Fikret'in anlaşmazlıklarına, Sultânî müdürlüğüne Sâlih Zekî'nin getirilmesine, bu vazifeyi Dârü'l-fünûn'a, Maârif Müsteşarlığı'na gelinceye kadar muhâfaza ettiğine temâs olunuyor. H. Edib, bu arada hayatının husûsî ve acı bir cephesini de önümüze seriyor: "1910'da benim âile hayatımda büyük bir değişme olmuştu. Sâlih Zekî Bey, ikinci def'a evlenmeye karar vermişti. Teaddüd-i zevcât aleyhine hiçbir zaman değişmeyen ve teassup derecesini bulan bir kanaatim vardı. O zaman Yanya'da bulunan babamı, çocuklarımla berâber ziyârete gittim. Sâlih Zekî Bey'e karar vermeden evvel düşünememesi için zaman vermek istedim. Döndüğüm zaman, bu mes'elenin kapanmasının mümkün olmadığını görerek ayrıldım. Yâni dokuz senelik hayat arkadaşlığımız sona erdi. Uzunca süren bir hastalığımın ilk günlerini Nakiye Hanım'ın Fâtih'teki evinde geçirdikten sonra, babamın Fazlı Paşa yokuşunda bulduğu ve hazırladığı bir eve taşındım" diyor. Bu günlerdeki hayatını, ruh hâlini, Fazlı Paşa yokuşundaki satıcıları tahlil ve tasvir eden muharririmiz, 1910 yılı sonunda iyileşince mektepteki derslerine yine devam başlamıştır. Bu bahiste Balkan savaşının başlaması, Türk-ocağı mensuplarından kimlerle tanıştığı, bilhassa Ziya Gökalp hakkında da tafsîlâta yer verilmiştir (S. 151-157).

9. Müellif, bu bahse girebilmek için, bundan iki yıl öncesine, âilevî bir mes'ele yüzünden Yanya'ya ,Reji'nin başında bulunan babasına gittiği zamâna dönüyor ve bilhassa, yolculuğu, babasının dostlarının siyâsî hava ve İttihadcılar aleyhindeki düşünceleri, Balkan savaşını hazırlayan bâzı mes'eleler, 1912 Haziran'ında İngiltere'ye gitmesi, Cambrige'de iki odalı bir yer tutup, orada dâimâ yazılarıyla meşgûl olduğu, *Yeni Turan*'ı ilhâm eden şeyler ve bu eserin uyandırdığı akisler üzerinde duruyor. 1912 Ağustos'unda İstanbul'a döndüğü zaman, Balkan savaşı başlamış bulunuyordu. Bulgar ordusunun İstanbul'a girme ihtimâli ağızdan ağıza dolaştığı bu sırada Haminne ve çocuklarıyla Mahmûre Abla, Üskûdar'a taşınmışlardı. H. Edib, Nakiye Hanım'ın Fâtih'teki evinde kahyor, münevver kadınlar ve hocalar tarafından kurulan ve memleketimizin ilk kadın kulübü olan Te'âlî-i Nisvân Cemiyeti'nin hasta bakıcı kolunu tanzîme çalışıyordu; bu münâsebetle bâzı hastaların hikâyeleri; mâkinalı tüfenk birliği zâbitlerinden, Kazan'dan, Taşkend'den, İrak'tan aldığı mektuplar, İstanbul'daki bâzı mağazalara *Yeni Turan* adının verilmesi v.b. şeylere dayanarak, bu eserin uyandırdığı akisler, müdâfaa ettiği mefkûre hakkında tafsîlât buluyoruz⁸. Te'âlî-i Nisvân Cemiyeti'nin, Makedonya'daki zulmü protesto maksadıyla büyük bir salonda tertip ettiği miting⁹, altı kadın şâirin konuşması, bunların en kuvvetlisi Celâl Sâhir'in annesi Fehime Nüzhet Hanım olduğu, Edirne'-

⁸ *Tanin*'de tefrika edilmiştir (Nu. 1435 - 1481, 7 Eylül - 15 Ekim, 1912. Birinci basım, *Tanin* Matbaası, 1913; ikinci basım, *Orhâniye* Matbaası, 1924.

⁹ Bu nutuk için bk., *Hâlîde Hanımefendi'nin Hutbesi, Kadınlar Âlemi*, nu. 134, 8 Mart 1330/21 Mart, 1914. *Te'âlî-i Nisvân Cemiyeti-Hâlîde Hanımefendi'nin Nutukları* (*Tanin*, nu. 1875, 1 Mart, 1914).

nin, 1913'de, 10 Mayıs'ta düşmesi ve Temmuz'da geri alınması, böylece Balkan savaşının nihâyetlenmesi ile bu bahis sona eriyor (S. 158-169).

10. 1913 - 15 yılları arasında İttihadcılar, artık, memlekette yapıcı faaliyetlerini kaybetmişlerdi. Emrullâh Efendi'den sonra gelen Maârif Nâzırı Şükrü Bey'le fikir ayrılıklarından dolayı anlayamayan H. Edib, isti'fâ etmişse de, Ziya Gökalp ile Tal'at Paşa kendisini ziyârete gelerek, vazgeçirmişlerdir. Bu münâsebetle Tal'at Paşa ve karakteri hakkındaki mülâhazalarına yer veren H. Edib, Sultan Ahmed civârındaki kız mekteplerinin merkezinde her hafta ta'lim ve terbiyeye, mektep idâreciliğine dâir verilen konferanslardan, Dr. Adnan ve Yusuf Akçura'nın da konferanslar verdiği bu müessesedeki başta gelen dostlarından biri de Ziya Gökalp olduğundan bahsediyor. Bu yıllarda onu çocukların âileleri de çok alâkadar ediyordu; onları tanımak için Kasım Paşa ve Sinekli-bakkal, bilhassa bu sonuncusu, en çok dolaştığı bir yerd. Ev hayatında bâzı değişiklikler olmuştu: Mahmûre Ablâ ve kocası, Haminne, Nakîye Nanım'ın mektebinde hocalık eden kız kardeşi Nîgâr'la berâber oturuyorlardı. Seksen yaşındaki Haminne, sihhatli olmasına rağmen bir felç geçirmiş, o sırada Hilâl-i Ahmer'de çalşan ve artık âile doktorları sayılan Dr. Adnan'ın dikkatli tedâvisiyle de iyileşemeyerek vefât etmiş, vasiyyetine uyularak, Sultantepesi'ndeki Özbekler Tekkesi'nin yanındaki mezarlığa gömülmüştür. Bu sırada apandisit hastalığı da geçiren müellifimiz, ameliyattan sonra iyileşmiştir. Bu yıllara âit hâtıraları arasında onda iz bırakan diğer hâdiseler, 1914'de kız mekteplerinin teşkîli için İngiltere'den Miss Fry'n davet edilmesi, Evkaf mektepleri açıldıktan sonra Şeyhü'l-İslâm Hayrî Efendi ile görüşmesi, onun kendisinde bıraktığı müsbet intiba'lar, onu son olarak Malta'dan döndükten sonra, 1922'de, Ankara'da Kalaba köyündeki evinde ziyâreti, Nakîye Hanım'ın mektebinde temsil edilmek üzere *Ken'ân Çobanları*¹⁰ adlı operasını yazması, çocuklar çalşırken Yahya Kemal'in *diction* bakımından nasıl yardım ettiği, Türkocağı'nın çalşmaları, bunun salonunda Ermeni bestekâr ve piyanist râhib Gomitas Vertaber'le tanışması, onun topladığı halk türkülerini bâzan M. Emin Yurdakul'un da dinlemeğe geldiği ve bu râhibin akli bir müvâzenesizlik neticesindeki feci' hayatı ve Dr. Adnan'ın Tal'at Paşa'ya mürâcaatı sonunda Paris'e gönderilmesi gibi hâdiselerdir (S. 170-187).

11. Birinci Cihan-harbi sırasında, Gelibolu hücumları esnâsında birçok âile İstanbul'dan çekilmiş, H. Edib de, çocuklarını Bursa'da bulunan babasının yanına göndermiştir. 5 Mart muhârebесinden sonra, Yusuf Akçura milliyetçi muharrirleri,

¹⁰ Birinci basım, Sabrâ Matbaası (Basım tarihi kaydedilmemiştir); ikinci basım, Orhâniye Matbaası, 1918. Ayrıca bk., Refik Hâlid, *Ken'ân Çobanları*, *Yeni Mecmua*, c. III., nu. 55, 1918; aynı *mecmua*, *Şu'ân* başlıklı sütun. Münevver Ayaşlı, *Hâlûde Edib* başlıklı yazısında, 1917 'de Lübnan'da *Ken'ân Çobanları*'nın temsîli sırasında H. Edib'in mektebinde talebe ve bu eserde rol almış bulunduğunu, Edib Bey'in yahudîden dönme mühtedî olduğunu, *Tevrât*'tan mevzû'unu alan bu eserin bir nevi' İsrâil propagandası mâhiyeti taşıdığını, Türkler arasında hiç de iyi karşılanmadığını, bu yüzden kendisinin o mektepten ayrıldığını yazıyor (*Yeni İstanbul* gazetesi, 12 Haziran, 1966).

Türkocağı binâsında toplamıştı; “muhâsım devletler şâyet İstanbul'a girerlerese bu muharrirlerin nasıl bir hareket tarzı ihtiyâr edecekleri münâkaşa mevzûu” idi. Bu harâretli toplantıda Dr. Adnan reis seçilmiş, Hüseyin-zâde Ali Bey, Ömer Seyfeddin, Fuad Köprülü milliyetçiliğin mâhiyeti hakkında uzun uzun konuşmuşlardı. Müellif, bu toplantıda ileri sürülen milliyetçilik fikirlerinin oldukça muğlak olduğunu kaydettikten sonra, bilhassa Ömer Seyfeddin'in fikirleri üzerinde duruyor (S. 188 - 190).

*

II. *Mor Salkımlı Ev*'in, Sûriye ve Arap Diyârı başlıklı bu ikinci kısmı, muhtelif bölümlere ayrılmış değildir; bir bahis hâlinde devam ediyor: Müellif Cemal Paşa'dan bir mektup almıştır; bunda, Paşa, “Fransız manastırlarını, mekteplerini kapamağa mecbur olduğunu, Maârif mekteplerinin yetersizliğini zikrettikten sonra, Sûriye vilâyeti vâsitasıyla ve ordunun yardımıyla mektep açma teşebbüsüne giriştiğini yazıyor, aynı zamanda”, H. Edib'in “şahsen gitmesi, yâhut bâzı hocaların gitmesine vesâleti mümkün olup olmadığını” soruyordu. Sûriye'ye gönüllü giden ilk hoca, Nigâr Edib'tir¹¹. 1916'da aldığı bir mektup üzerine, H. Edib, Nakıye Hanım'la berâber, Beyrut ve Lübnan'da mektep açmak ve bir o plân hazırlamak için Sûriye'ye gitmiştir. Eserde, bu raporun metni de neşredilmiştir¹². Müellif, harbi kazanırsak Arap diyârına bir kerre daha gitmeye söz vermişti. Haziran'da, Türk ordularının teftişi için Sûriye'ye gelen Dr. Adnan ile H. Edib, ta'tili geçirmek için İstanbul'a dönmüşlerdi. Müellif, bu münâsebetle şu notu veriyor: “Dr. Adnan ile 29 Nisan, 1917'de evlenmiştik. Ben Arap diyârında, o İstanbul'da idi. Nikâhımız Bursa'da, babam benim veklim olarak kıyılmıştı”. H. Edib, 1917 Eylül'ünde, va'dini yerine getirerek tekrar Sûriye'ye gitmiştir. Orada açtığı mektepler, Dr. Lûtfi Bey'in faaliyetleri, kimsesiz çocukların hayat hikâyeleri ve onlara âit ruh tahlilleri, Lübnan'ın asil âilelerinden Selim Sâbir, Vedit Sabrâ'nın *Ken'ân Çobanları*'ni bestelemesi, eserin Lübnan'da onüç def'a temsili ve bu temsillerin başarı derecesi hakkında tafsillâttan sonra, 1917 Mart'ında İstanbul'a döndüğünü yazıyor ve bu kısım, dolayısıyla bu hâtıralar, “Allâh'a ismarladık Lübnan ve gelip geçtiğim Arap diyârı!” cümlesiyle sona eriyor (S. 191 - 247).

¹¹ Nigâr Sâlih'in *Resimli Ay* mecmuasında yazıları neşredilmiştir; bk., *Kocamla Niçin Barıştım* (C. II, nu. 4, Mayıs, 1941/1925); *Niçin Evelendim, Hayatım Buna Acı Bir Cevaptır* (C. II, nu. 6, Temmuz, 1925); *Bizim Çocuklarımız Çevik midirler* (Nu. 1., Şubat, 1926); bu sayıda Nigâr Sâlih'in ve oğlunun güzel bir resmi de vardır.

¹² Ayrıca bk., Kâzım Şinâsi, *Sûriye Mektepleri — Hâlide Edib Hanımefendi ile Mülâkat, Tanin*, nu. 3073, 30 Haziran, 1917; *Türk Yurdu* mec., c. XII, nu. 13, 16 Ağustos, 1933/1917.

II.

1. MOR SALKIMLI EV

ÖNCE İNGİLİZCE OLARAK NEŞREDİLMİŞ MİDİR ?

Hâlîde Edib Adıvar'ın *Conflict of East and West in Turkey* (*Türkiye'de Doğu ve Batı'nın Mücadelesi*)¹³, *Turkey Faces West* (*Batı'ya Yüzgeyiren Türkiye*)¹⁴, *Inside India* (*Hindistan'ın İçyüzü*)¹⁵ adlı eserleri hâtırâ malzemesini içine almakla berâber, bu nev'e dâhil edilemez. Gazete ve mecmualarda dağınık hâlde bulunan bâzı hâtıralarını bir yana bırakırsak, bu nev'e giren başlıca iki eseri vardır: *Memoirs of Halidê Edib*¹⁶ ve *The Turkish Ordeal* (*Türk Mu'cizesi*)¹⁷. Bu eserlerden ilki, *Hâlîde Edib'in Hâtıraları*, müellifimizin hayatının başlangıcından 1918'de Mondros Muâhadesi'nin akdine kadarki zamânını içine almaktadır; *Türk Mu'cizesi* ise bunun bir devâmı sayılabilir: 30 Ekim, 1918'de Mondros Muâhadesi'nin akdinden, 1922 senesinin 29 Eylûl'ünde imzâlanan Lozan Andlaşması'ndan bir ay sonraya, yâni bu yılın Kasım'ına kadar geçen hâdiseleri içine alır. Şimdi, bu güne kadar dikkati çekmeyen bir mes'eleyi aydınlatalım: *Mor Salkımlı Ev*, Hâlîde Edib'in *Memoris of Halidê Edib* adlı kitabının Türkçe'sidir.

2. MOR SALKIMLI EV'İN YAZILDIĞI ZAMAN

Memoirs of Halidê Edib'in sonunda *pilogue* (*Hâtîme*) kısmı vardır ve bu, Türkçe basımında yoktur. Müellif bu *Hâtîme*'de, 1917 Martı'nda Süriye ve Arap diyârından dönüşünden, Mondros Muâhadesi'nin imzalandığı tarih (30 Ekim, 1918)'e kadar geçen zamana âit hâdiseler hakkında anlatılacak birşey olmadığını, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve onun temsilcisi olup, kansız bir ihtilâl ile, hürriyet, müsâvât, adâlet, kardeşlik va'dlarıyla gelen İttihadîcılar'ın üzerine bir perde indiğini, halkın bu perdenin kalkmasını ve yeni günleri beklediğini kaydediyor. Eserin yine İngilizce'sinde, müellif, kendisinde derin acıma hissi uyandıran bir hâdiseden bahsediyor: Lâlasıyla birlikte İhlamur'da bir gezintiye çıktıkları sırada, "dar, dikenli yolun nihâyetinde hayli derin kuru bir dere ve karşısında yıkılmış bir divarın altında kalmış bir köpekle" karşılaşmışlar, Lâla, vücûdünün yarısı taş yığını altında kal-

¹³ İkinci basım, Lahore, Shaikh Muhammed Ashraf.

¹⁴ Yale Üniversitesi Press. U. S. A., birinci basım, Ağustos, 1930; ikinci basım, Ekim, 1930.

¹⁵ London, G. Allen and Unwin Ltd., 1937.

¹⁶ The Century Co., New York, London, U.S.A.'da basılmıştır. Bendeki eserde basım tarihi yoktur. Nebahat Erdem'in hazırladığı bibliyografyada (*Aydın kayıplarımız, Yeni Yayınlar-Aylık Bibliyografya Dergisi*, Şubat, 1964, s. 62) ve Dr. Fethî Erden'in, *Hâlîde Edib Hanım'ın bilinmeyen, veya az bilinen tarafları ve Türkocağı ile alakalı hâtıraları* başlıklı yazısında (*Türk Yurdu* mec., c. III., nu. 11 - 12, Kasım, 1964, s. 29), Londra'da, John Murray tarafından, 1926'da basıldığı kaydedilmiştir.

¹⁷ The Century Co., New York, London, U.S.A.'da basılmıştır; Ağustos, 1928. Türkçe neşri: *Türk'ün Ateşle İmtihânı*, Çan Yayını, İst., 1962.

mış bu köpeğin hâline gülmüş, yanlarındaki erkek çocuk ise, köpek bağırdıkça ona nişan alıp taş yağdırmıştır. H. Edib, kendisini insan olmaktan utandıran bu hâdisenin üstünden en az otuz yıl geçtiği hâlde, hatırladıkça hâlâ bir acıma hissi duyduğunu kaydediyor (S. 34). Türkçe neşrinde, "otuz yıl belki daha fazla" ifâdesine karşılık, "altmış küsur sene evvel" kaydı vardır (S. 26). Bu sırada dört-beş yaşında olduğunu kabûl edersek, 1884 doğumlu olduğuna göre, bu vak'a 1888-89 yıllarına âittir. Bu sonuncu tarihe altmış yıl ilâve edilince, hâtıralarının Türkçe metni üzerinde 1948-49'da çalıştığı anlaşılır. Hâtıralarının İngilizce'sinde değil, yalnız Türkçesi'nde, yakında çıkacak olan *Türkiye'de Şark ve Garb ve Amerikan Te'sirleri* adlı eserinde Türkiye'deki reformlardan bahsettiği için, bu hâtıralarında üzerinde durmağa lüzum görmediğini kaydediyor (S. 153, 157). Adı geçen eser 1955'de basıldığına göre, *Mor Salkımlı Ev*'in bu tarihten önce ve 1948-55 yılları arasında hazırlanmış olduğunu sanıyoruz.

3. MOR SALKIMLI EV'İN, İNGİLİZCE NEŞRİNDEN FARKLARI

Acabâ, *Memoirs of Halidê Edib* ile *Mor Salkımlı Ev* aynı mıdır; değilse, bu farklar hangi bakımlardandır? Bu iki eser karşılaştırıldığı zaman, gerek bölümler, gerek muhteviyât cihetinden ayrılıklar göze çarpıyor :

a. Hâtıraların İngilizce'si *Eski ve Yeni Türkiye Arasında* (1885 - 1908) ve *Yeni Türkiye Kurulurken* umûmî başlıklı iki bölümdür; birinci bölüm altı; ikincisi, bahis numaraları yürütülmek sûretiyle VIII. - XVIII'inci bahisleri içine alıyor. Yine iki bölüme ayrılan Türkçesi, bölüm ve bahisler bakımından çok karışıktır. Baştan altı bahsi, İngilizce'sinde birinci bölümün aynı olmakla berâber, yedinci bahis başlığı tekrarlanmış, ikinci bölüm bahislere ayrılmamış, birinci bölümün ikinci bahsine ikinci kısım denildiği gibi, ikinci bölüme de aynı başlık, ikinci kısım başlığı konulmuştur. İngilizce'sindeki, VII. *Siyâsi Reform*, VIII. *Genç Türkler*, X. *Reaksiyona Karşı : Ermeniler Mes'elesi*, XIII. *Türkiye'de Milliyetçilik*, *Pan-Turanizm ve Mâhiyeti* başlıklı bahisler Türkçe'sinde yoktur. Yine İngilizce'sindeki XVII. *Sûriye'ye Nasıl Gittim*, XVIII. *Sûriye'de Ta'lim ve Terbiye* başlıklı iki bahis yerine, Türkçe'sinde, *Sûriye ve Arap Diyârı* başlıklı ve tek bahisten ibâret ikinci bölüm vardır. Netice olarak, bölüm ve bahis tasniflerinin İngilizce metinde çok muntazam, Türkçe basımda oldukça karışık bulunduğunu söyleyebiliriz. Türkçe'sinde, İngilizce eserin sonundaki *Hâtîme* de mevcut değildir.

b. İngilizce'sinde, *dadı ve lala*, *saraylı hanım (palace lady)*, *ramazan ayı*, *ramazan bayramı*, *gecelik*, *ferâce*, *tabla-kâr*; *iyi saatte olsunlar*, *gelinin duvağının açılması* ve *yüz-görümlüğü*, *domuz eti yememek*, *Mi'mar Sinân* gibi mefhum, âdet ve şahıslar dolayısıyla notlar kaydedildiği hâlde, Türkçe'sinde, pek tabi'î olarak bu notlara rastlamıyoruz.

c. İngilizce basımdaki, Eyub Sultan, Üsküdar'da Karaca-Ahmed Mezarlığı ve Sultantepesi, müellifin yaşadığı İstanbul semtleriyle, hattâ Sûriye'deki mâarif

çalışmaları ile alakalı fotoğraflar, ressam Alexandre Pankoff tarafından yapılmış İstanbul manzaraları Türkçe neşirde yoktur.

d. İngilizce basımda — biraz önce *a. maddesi*'nde kaydettiğimiz fazla bölümler dışında— muhteviyâtça başka farklar da vardır: Tulû'ât ve Avrupâ'î Türk tiyatrosu, ayrıca Karagöz'e dâir izahlar¹⁸, *Kerem ile Aslı hikâyesi*'nin mevzûu, Hz. Ali'nin cenk hikâyelerinden bahsolunurken, Atatürk'ün bu İslâm kahramânı hakkındaki bir sözü yer almıştır¹⁹. Tasvirler de bâzan farklıdır. Bu hususta birçok örnekler daha verilebilirse de, zikrini lüzumsuz bulmaktayız.

e. Diğer taraftan, Türkçe basımda da, İngilizce'sine göre fazlalıklar yok değildir: Manzum parçaların hemen hepsi, meselâ, Jön-Türkler'den Nûrî Bey'in meşhur şarkısı²⁰, Londra'da kaldığı sırada orada tanıştığı kimselere âit hâtıraların daha tafsilâtlı oluşu, hâtâtâ 1927 yılına âit Londra intiba'larının da eklenmesi²¹, Selim Sâbit'ten bahsedilirken, onun 1921'de gönderdiği bir mektupu üzerinde de durulması²², *Sinekli Bakkal* romanının kahramanlarından tulû'atçı Tefvik'in yaratılmasında hangi vak'aların ilham kaynağı teşkil ettiği yalnız Türkçe'sinde mevcuttur.

Yukarıda kaydettiğimiz farklara dayanarak, Hâlide Edib'in, hâtıralarını önce Türkçe yazdığını, bunu İngilizce olarak neşrederken, yabancı okuyucuları için eserini daha câzib ve anlaşır hâle getirmek maksadıyla notlar, resimler, yerine göre lüzumlu tafsilât ilâve ettiğini tahmin ediyoruz; yanılmıyorsak, hâtıralarını İngilizce olarak neşrettikten sonra, onun Türkçe aslını gözden geçirmiş, 1918'den sonraki şeyleri de ilâve etmiştir.

Mor Salkımlı Ev, Hayat Mecmuası'nda tefrika hâlinde kalan *Kızıl Hançerler* bir tarafa bırakılırsa, H. Edib'in neşredilen en son eseridir. En eski hâtıraları arasında

¹⁸ Krş., İngilizce, s. 122 v.d., Türkçe, s. 81 v.d.

¹⁹ Krş., İngilizce, s. 132 v.d., 120; Türkçe, s. 81, 75. Türkçe metne, "*Kerem ile Aslı*'yı Azerbaycanlı bir san'atkâr yerli bir opera hâline sokmuştur. İşte bundan dolayı Adnan Saygun'un *Kerem ve Aslı*'sını iki sene evvel Ankara'da seyrettiğim zaman, gözlerimi bu dünyaya kapamadan Şark'la müşterek bir yerli destanımızın dirildiğini görmek hazzı gözlerimden yaş getirmişti" cümleleri ilâve edilmiştir (S. 81). *Kerem ile Aslı* operası için bk., Reşid Yâsimî, *Edebiyât-ı Mu'âsır*, Tahran, şemsî 1316/1946, s. 128 v.d. Dr. Şükrü Elçin, *Kerem ile Aslı Hikâyesi*, Ankara, 1949, s. 15. Hâlide Edib'in bahsettiği bu hâdise, 1948 veyâ 1953 yılına âittir; çünkü, Adnan Saygun, Salahaddin Batu'nun *Kerem* adlı eserini 1947-52 yılları arasında hazırlamış, ilk perdesinin ilk sahnesi, bestecisinin idâresinde, 1948'de Devlet Operası'nın açılışı münâsebetiyle temsil olunmuştur. Eserin tamâmının temsillerine, yine bestecisinin idâresinde, 22 Mart, 1953 Pazar gününden itibaren başlanılmıştır (H. Özcan, *İlk Türk Operası - Kerem; Müzik Görüşleri* mec., yıl 4, nu. 43, Nisan, 1953).

²⁰ Krş., İngilizce, s. 176, Türkçe, s. 100.

²¹ Krş. İngilizce, s. 293-4, Türkçe, s. 143-9.

²² Krş. İngilizce, s. 470 v.d., Türkçe, s. 246 v.d.

²³ Krş., İngilizce, 136 v.d., Türkçe, s. 82. İngilizce metinde, buna karşılık Karagöz hakkında verilen bilgi mufassaldır.

yer alan hâdiselerden biri de, bir evden diğerine taşınırlarken, hasta annesinin, perdeleri sarı bir sedye içinde naklidir ve bu renk onun ömrü boyunca bir daha bakmadığı, başını döndüren bir renktir. Müellifin nefret ettiği böyle bir sarı renkte kapak kompozisyonu bulunan *Mor Salkımlı Ev*, fenâ bir kâğıda, *cebi hümayun*, *Naim Ağa* (cîb-i hümayûn, Na'îmâ yerine) gibi pek fâhiş tertip yanlışlarıyla basılmıştır; cümlelerin birçoğu düşük ve bozuktur. Müellifin tashihinden geçmediği anlaşılan bu eser, otuzdört yaşına kadarki ilâveler gözönüne alınırsa, altmış yıldan çok hayat hikâyesini içine aldığından dikkatle okunulmağa değer; şahsiyetinin teşekkülüne, husûsiyetlerine, muhtelif kimselere ve mes'elelere, kendi eserlerine dâir fikirleri ihtivâ ettiğinden mühimdir ²⁴.

Mor Salkımlı Ev'de, H. Edib'in âile çevresini, şahsiyetinin hangi şartlar altında teşekkül ettiğini, hocalarının kimler olduğunu, husûsî ve resmî tahsil hayatını, anlaşılmaz mizâcını, inadcı, intikamcı v.s. muhtelif karakterlerini, çetin mücâdelelerle dolu muztarip hayatını aydınlatan kıymetli notlarını buluyoruz. Yalnız kendisinden değil, tanıdığı kimselerden de bahsetmiştir: Mâlîye Hukuk Müşaviri Mahmud Es'ad Efendi, Sultan Mecid, Jön-Türkler'den Nûri Bey, Maârif Müsteşarı Sa'îd Bey, Selim Sâbit, Ruşen Eşref ve annesi, Tevfik Fikret, Celâl Sâhir'in annesi Fehime Nûzhet, Hamdullah Subhî, Mehmed Emin Yurkdakul, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Hüseyin-zâde Ali Bey, Ömer Seyfeddin, Fuad Köprülü, Rıza Tefvik, Hüseyin Câhid, Cemal Paşa, Ermeni piyanist ve bestekâr râhip Gomitas Vertaber, Tal'at ve Enver Paşa, Şeyhül-İslâm Hayrî Efendi, zevci Sâlih Zekî ve Adnan Adıvar v.s. hakkında bilgi verilen bu hâturalarda, muhtîn de ihmâl edilmediği görülüyor. Müellif, Ermeni mes'elesi, Tanzimat, Meşrûtiyet'in i'lânı, Balkanlar, Turancılık gibi siyâsî mes'elesler, Halk, Dîvân ve Tanzimat edebiyatları, dîn, Hıristiyanlık, Müslümanlık hakkında fikirlerine de yer vermiştir. Eserin en zayıf kısmını, bu hususlarda ileri sürdüğü fikirlerin, verdiği bilginin teşkil ettiğini söyleyebiliriz; Ziya Gökalp'in "bence en güzel eseri *Çocuk Dünyası*'dır. Orada latîf bir vezinle o zamana kadar ehemmiyet verilmemiş olan halk masallarına dâir çok güzel parçalar bırakmıştır" (S. 157) gibi bilgi ve ifâdece fâhiş yanlışları içine alan cümlelere bu kısımlarda oldukça sık rastlamak mümkündür. Bu hâturalar, H. Edib'in san'at hayatını aydınlatan malzemeyi de içine alıyor; bilhassa, *Sihirli Kuyu* adlı ilk hikâyesine, bunun ilham kaynağına dâir verdiği bilgi, tarihî araştırmalara dayanarak yazdığı ve basılmak üzere verdiği *Tanin* gazetesi matbaasının tahrîbi sırasında ziyân olan *Kösem Sultan* adlı piyesi, *Mâder*, *Seviye Tâlib*, *Handan*, *Yeni Turan*, *Ken'ân Çobanları*, *Sinekli Bakkal* hakkındaki bilgiler mühimdir. Kalaba-köyü, Fazlı Paşa ve başka semtlerde geçen hayatını dikkatle gözden geçirirsek, hangi eserlerinin bu çevrelerle alakalı olduğu husûsunda ip-uçları bulabiliriz.

Mor Salkımlı Ev, Hâlide Edib'in biyografisini yazacaklar için faydalanılacak kaynakların ilkinin teşkil eder; bâzı ilâve kısımları içine alan İngilizce'sini de gözden geçirmek şarttır. Aynı zamanda, çekici ve hissî roman üslûbu ile kaleme aldığı bu kendi hayat hikâyesi, herkesin zevkle okuyabileceği bir san'at değeri de taşımaktadır.

F. A. TANSEL

²⁴ Hayatı ve eserleri hakkındaki neşriyât için bk., *Millî Kütüphâne Haberleri*, yıl 8, sayı 84-6, Ocak-Mart, 1964. Nebahat Erdem, *Aydın Kayıplarımız-Halide Edib Adıvar*, *Yeni Yayınlar*, *Aylık Bibliyografya Dergisi*, c. IX., nu. 2, Şubat, 1964. Dr. Fethî Erden, *Halide Edib Hanım'ın Bilinmeyen, veyâ Az Bilinen Tarafları*, *Türk Yurdu* mec., c. III., nu. 11 - 12, Kasım, 1964.

